

LiBeRtE
yayınları

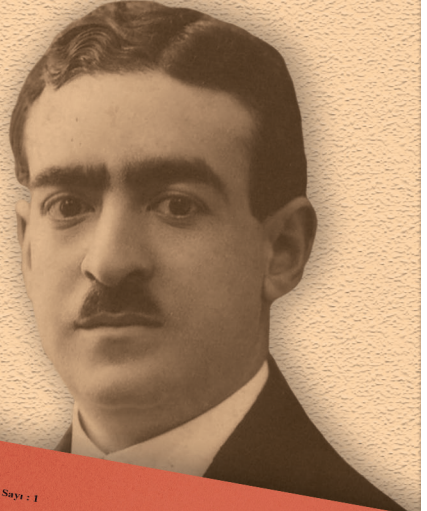

Birinci, M. Kürşad, *Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*, Ankara: Liberte Yayınları,
Aralık 2018.

, hak

Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti

M. Kürşad Birinci

Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti

M. Kürşad Birinci

ISBN: 978-605-9823-40-1

Liberte Yayınları® / 224

1. Baskı: Aralık 2018

© 2018, Liberte Yayınları®

© 2018, Liberal Düşünce Topluluğu Derneği®

Bu kitap T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın katkılarıyla yayımlanmıştır.

Tüm hakları saklıdır. Tamamı veya herhangi bir parçası, hiçbir şekilde fotokopiyle veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz ve dağıtılamaz. Yayınevimiz bunu yapanlar ve buna teşebbüs edenler hakkında kanunî takibat yaptırma hakkına sahiptir.

Yayın Editörü: **Özlem Çağlar Yılmaz**

Yayın Koordinatörü: **Emre Turku**

İç Tasarım: **Yavuz Selim Erfidan**

Kapak Tasarımı: **Mesut Koçak**

Baskı: **Tarcan Matbaası**

Adres: İvedik Cad. Mercan 2 Plaza, No: 417, Yenimahalle, Ankara

Telefon: (312) 384 34 35-36 | Faks: (312) 384 34 37 | Sertifika No: 25744

LiBeRtE
yayıncı grubu

Adres: GMK Bulvarı No: 108/16, 06570 Maltepe, Ankara

Telefon: (312) 230 87 03 | Faks: (312) 230 80 03

E-mail: info@liberte.com.tr | Web: www.liberte.com.tr | Sertifika No: 16438

Liberte Yayınları® Liberte Yayın Grubu'nun tescilli bir markasıdır.

M. Kürşad Birinci

Şubat 1979'da İzmit'te doğan M. Kürşad Birinci, Rana ve Ferzan'ın babasıdır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	1
Giriş	3
BİRİNCİ BÖLÜM: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti	
Öncesinde Türkiye’de Liberal Fikirler	9
Osmanlı’da Liberal Fikirler	11
Sened-i İttifaktan II. Meşrutiyete.....	13
İkinci Meşrutiyet	16
Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi.....	18
Birinci Meclis	20
Çok Partili Siyasî Hayata Geçiş Denemeleri	22
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası.....	23
Serbest Cumhuriyet Fırkası.....	25
1930’dan 1945’e Yeni İstibdat Dönemi	27
Çok Partili Siyasî Hayata Geçiş; Demokratik Cumhuriyetin Temelleri.....	29
Demokrat Parti’nin Kuruluşu.....	34
Bir Orta Oyunu Olarak 1946 Seçimleri	37

İKİNCİ BÖLÜM: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti	39
Cemiyetin Kuruluşu	41
Felsefesi ve Kurucu İlkeleri ile HFYC.....	46
Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Beyannamesi.....	47
Amaçlar	47
Prensipler.....	48
Cemiyetin Kurulmasında Etkili Siyasî ve Sosyal Atmosfer	51
Kurucuları ve Yöneticileri ile HFYC.....	54
Ali Fuad Başgil.....	55
Ahmet Emin Yalman	57
Cemiyetin Faaliyet ve Neşriyatı.....	60
Panel ve Konferanslar	61
Yayınlar ve Hür Fikirler Mecmuası	63
Cemiyetin Günün Meselelerine Bakışı.....	70
Dil Meselesi	71
Şahıs Hürriyet ve Masuniyetinin Teminatı	74
Cemiyetin Gücü ve Faaliyetlerinin Etkisi.....	76
Bir Fikir Hareketi Olarak HFYC ve Liberal Gelenek İçindeki Yeri.....	78
Cemiyetin Sonu	83
Başgil'in Son Kongresi.....	83
Ayrılığa Neden Olan Tartışma: Din ve Laiklik	84
Cemiyet'in Başgil Sonrası Dönemi.....	88
Sonuç	93
Kaynakça	97
Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Esas Nizamnamesi	103
Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Beyannamesi	113

Önsöz

ELİNİZDEKİ BU ESER ON YILDAN UZUN BİR SÜRE ÖNCE bir yüksek lisans çalışması olarak kaleme alınmıştı. Bugün bir kitap olarak yayımlanabilmesi için tekrar gözden geçirildi. Bir çalışmayı gözden geçirmek, insanın hem kendi macerasına hem de ülkenin geçirdiği dönüşüme ilişkin bir şeyler söylemekte; bir çeşit keşfe dönüşmekte. İlk olarak insanın kendi macerasına ilişkin şunu söylemek isterim; şüphesiz bu çalışmada değiştirmek istediğim ya da tekrar yazmak istediğim yerler mevcut, ancak bunu yapmak bu çalışmayı hazırladığım zamandaki ruhumu unutmak demek. Eğer bugün bu kitabı yazıyor olsaydım, mutlaka Ahmet Emin Yalman'ın hikâyesini daha çok merak eder, belki ona karşı biraz daha dengeli olmayı seçerdim. Yine bu kitabı eğer bugün yazıyor olsaydım 20'li yaşların ortasındaki birinin toy üslubunu kullanmazdım. Ancak bir metni, yazıldığı zamanın bireysel ruhundan başka bir şeye dönüştürmenin doğru olmadığını düşünüyorum.

İkinci olarak bu metin bana ülkenin geçirdiği dönüşüm ile ilgili de birçok şey hatırlatıyor. Dolayısıyla çalışmayı başka bir

şey haline getirmek şöyle bir hatırayı da unutmak anlamına gelebilirdi. Tez konusu olarak bu fikrin bulunmasında büyük emeği olan; akademik olarak kendisine çok şey borçlu hissettiğim danışmanım Atilla Yayla, bu metin kaleme alınırken iler tutar yanı olmayan suçlamalar ile okuldan uzaklaştırılmıştı. Başka bir şey yazmak, hocamın yaşadığı sıkıntıyı, İzmir’de görülen davası için mahkemede bulunduğumuz anda üzerine çok çalıştığı, ancak hâkim tarafından hiç de ciddiye alınmayan ve esasen son derece güçlü savunmasını da unutmak olabilirdi. Çalışmayı maalesef önce okuldan uzaklaştırılması, sonrasında emekliliği nedeniyle Atilla Yayla ile bitiremedim.

Bu istenmedik gelişme bugün büyük bir şans ve lütuf olarak gördüğüm şekilde yüksek lisansımı Ahmet Çiğdem ile bitirmeme neden oldu. Kendisinden sadece akademik olarak değil, insan olarak da çok şey öğrendim. Sadece hocalığı değil, dostluğu ile de yanımda olması bana insan denen varlığın uğrakları ile ilgili eşsiz bir alan açtı; öğretti.

Nihayeten elinizde bana aynı anda Başgil ve Yalman’ı yazmayı mümkün kılan; Yayla ve Çiğdem ile çalışma fırsatı vermiş bir eser var. Umarım bu çalışma Türk siyasî tarihi için iyi yönleri ile anılır ve bundan çok daha iyi olacağına emin olduğum yeni çalışmalara küçük de olsa ilham verir.

Son olarak gelenek olduğu üzere ifade etmek isterim ki bu kitapta bulacağınız tüm hatalar “kesinlikle” iki danışmanım olan Yayla ve Çiğdem’e ait. Bulabileceğiniz ilham verici birkaç şey ise, çalışmanın sahibi olarak bana. Geleneği yanlış anlamış olabilirim, olsun.

Giriş

HER FİKİR HAREKETİNİN BİR GELENEĞİ VARDIR. Entellektüel anlamda ciddiye alınabilecek her türlü akım ya da ideoloji ardında manalı bir tarih barındırmaktadır. Böyle bir birikimden mahrum bir fikir akımının, değil bir ülkenin fikrî coğrafyasında yer bulabilmesi, ona aşkla bağlı küçük bir topluluğun hayatını bile farklı kılabilmesi mümkün değildir. Tarih, mağlup krallar, sultanlar, prensler tarihi olduğu kadar, bu tip romantik, marjinal akımlar tarihi olarak da okunmaya müsaittir. Liberalizmin Türk siyasî tarihi içindeki rolüne ilişkin Türk entelijensiyası tarafından geliştirilen ve genel bir kabulü yansıtan yaklaşımlar da, ya onu romantik bir sapma olarak görmektedir ya da göz ardı etmektedir. Bu yaklaşımlara göre, Türk siyasî hayatına 1980 sonrası girdiği iddia edilen liberal düşünce, güncel siyasî retorikte ve zaman zaman entellektüel muhitlerde ifade edilen şekliyle, kökü dışarıda, ülke gerçeklerine ilgisiz, nevezuhur bir akımdır.

Bu yaklaşımlar iki açıdan bilimsellikten uzaktır. İlk olarak, bir fikrî sistemin kökünün dışarıda olduğunun dile getirilme-

sinin siyaset bilimi açısından ciddi bir anlam ifade ettiği söylenemez. Bilim evrensel olduğu gibi, siyaset biliminin ve siyasî düşüncelerin kaynakları da beynelmileldir. Bir ideolojinin ya da fikir akımının köklerinin nereden geldiğinin onun ne olduğunu anlamak için yapılacak analizler üzerindeki önemi sınırlıdır. İkinci olarak, liberal düşünce, Türk siyasî hayatına 1980 sonrası giren bir “ideoloji” değildir. Osmanlı İmparatorluğu’na modernleşme akımlarıyla girmeye başlayan liberal/özgürlükçü fikirler, İmparatorluğun son dönemlerinde, -19. yüzyılın ikinci yarısında- daha çok Yeni Osmanlılar Cemiyeti vasıtasıyla, kendisine, devletin kaderini belirleyen tartışmalar içinde sınırlı da olsa yer bulmuştur. Daha sonra, 20. yüzyılın başında, Prens Sabahattin ve Cavid Bey gibi etkili liberal siyasî simalar, liberal fikirleri hem kendilerinden öncekilere nazaran daha etkili şekilde hem de liberalizmi daha hâkim bir üslup ve yaklaşımla seslendirmiştir. Cumhuriyet dönemindeyse, liberalizm, kendisine Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırka’da önemli bir yer bulan; Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti marifetiyle çok partili siyasî hayata geçiş sürecinde mühim rol alan bir düşünce akımı olarak tezahür etmiştir. Ancak, bu tarihî birikimin varlığı, onun, şüphesiz Türk siyasî tarihinde milliyetçilik veya devletçilik veyahut sosyalizm kadar etkili olduğu anlamına da gelmemektedir.

Liberalizmin Türkiye’de yaşadığı tarihsel serüvende, bu çalışmanın konusu olan Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’nin özel bir yeri bulunmaktadır. HFYC’ye bu niteliği kazandıran üç neden vardır. Bunlardan ilki HFYC’nin, liberal bir cemiyet olarak, kendisinden önce faaliyette bulunmuş benzeri cemiyet ve partilere nazaran daha uzun süre hayatta kalmış olmasıdır. Daha önceki bazı hareketlerin faaliyet dönemleri ancak aylarla ifade edilmektedir.

Osmanlı'nın son yıllarında Prens Sabahattin öncülüğünde kurulan Ahrar Fırkası ve onu takiben Hürriyet ve İtilaf Fırkası, imparatorluğun içinde bulunduğu çalkantılı durumun ve savaşın neden olduğu olağanüstü vaziyetin etkileriyle Türk siyasî tarihinde kalıcı izler bırakamamıştır. Cumhuriyet döneminde ise, liberal olarak adlandırılabilir ilk siyasî muhalefet hareketi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Kasım 1924'te kurulmuş, ancak altı ay sonra hükümet tarafından kapatılmıştır. 1930'a geldiğinde ise Gazi'nin sadık muhalefeti olarak teşekkül eden, ancak gerçek anlamda muhalefet olmaya yaklaştıkça iktidar sahiplerinin gözündeki meşrutiyetini tartışmalı kılan Serbest Cumhuriyet Fırkası, sadece doksan dokuz günlük bir faaliyet döneminden sonra kapanmıştır.

İkincisi, HFYC'nin, liberal bir cemiyet olarak, başka hiçbir üstün amaç gütmeyen, bireyin özgürlüğünü ve sınırlı devleti savunmuş olması, en azından bu gayreti belli bir süre göstermiş olmasıdır. Kendisinden önceki yaklaşımlardaysa, liberal değerler, ya imparatorluğun bekası için önerilen bir kurtuluş çaresiydi, ya da iktidar tarafından sahiplenilmemiş siyasî tercihlerden biri olarak görüldüğü için dikkate değer bulunuyordu.

Osmanlı'ya liberal ilkeler önce, 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren, devletin izlediği modernleşme çabasının rotasının Batı olması ve Batı'nın esas itibarı ile liberal siyasî kurumlara dayanmasından dolayı, bu proje ile mündemiç olarak girdi. Ancak bu dönemde liberalizm siyasî bir doktrin olarak algılanmaktan uzaktı. İmparatorluğun son yıllarında, liberal ilkelerin kendilerinden öncekilere nispetle daha etkili savunusunu yapan birkaç sima çıksa da, onların da üsluplarında belirgin olan "devletin bekası"ydı. Cumhuriyet döneminde ise, Cumhuriyetin kurucu kadroları, devrimin kendilerine sağladığı "her türlü meşruiye-

tin -yani iktidar olmak için gerekli referansların- kendilerinden kaynaklandığı” yönündeki inançla, neredeyse tüm modern siyasî ideolojileri merkezde toplamalarıyla temayüz etmişlerdi; birkaçı istisna, sosyalizm, liberalizm ve özellikle liberalizmin siyasî veçhesi. Bu minvalde, tek parti karşısındaki muhalefet hareketlerinin siyasî pozisyon tercihleri sınırlıydı ve ciddiye alınabilecek tüm muhalif oluşumlar liberal karakterliydi.

Sonuncusu, HFYC’nin, Türk liberal düşünce geleneği içinde özel anlamlar taşıyan bir hareket olmasıdır. Öncelikle, HFYC, cumhuriyet döneminde liberal olarak adlandırılacak ilk sivil teşekküldür. Cemiyet’in “liberal” sıfatını kaybettiği 1950’lerin başından 1990’lara kadar ikinci bir örnek mevcut değildir.¹

Öte yandan, cemiyetin kapanmasına neden olan süreç, Türk liberalizm tarihi açısından bir kırılma noktasına işaret eder. Cemiyetin kurucu önderleri Ali Fuad Başgil ve Ahmet Emin Yalman’ın fikirleri, tavırları ve tutumları üzerinden okunabilen bu kırılma, liberal fikriyatın günümüzdeki durumuna ilişkin de anlamlı veriler sunmaktadır. Biri (Ahmet Emin Yalman) liberalizmi Batı tipi yaşam tarzı olarak yücelten, diğeri (Ali Fuad Başgil) insan haklarını, bireyin özgürlüğünü, sınırlı devleti önemseyen bu iki ana akım günümüzde de varlıklarını sürdürmektedir.

...

1 1992’de gayri resmî, 1994’te de dernek olarak resmî kuruluşunu tamamlayan Liberal Düşünce Topluluğu, Cumhuriyet dönemi Türkiye’sinde liberal fikriyatın gelişmesi için çaba gösteren “ikinci” sivil toplum girişimi olarak, yukarıda sayılan özellikler yanında, çalışma prensipleri, faaliyetleri ve örgütsel yapısı açısından da HFYC ile büyük benzerlikler taşımaktadır.

Böyle bir cemiyetin kurulmasından bahsederken mutlaka dönemin ruhuna ve iktidar sahibi siyasî elitlerin tercihlerine de bakmak gerekir. Çünkü Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'nin kurulmasında ve faaliyet gösterebilmesinde, iktidar mensuplarının demokrasiye geçiş sırasında gösterdikleri tahammül (ikircikli de olsa böyle bir niyet vardır) ve dönemin Türk demokrasisi için pek çok yeni oluşuma gebe olması da mühim rol oynamıştır. İkinci Cihan Harbi'nin son yılında Birleşmiş Milletler San Francisco toplantısında iktidarın üstlendiği yükümlükler, ülkede demokratik teamüllerin gelişmesi için uygun bir ortam sağlamıştır. Özellikle muhalif basında (Tan ve Vatan) tek partili sistem eleştirilip, demokrasinin ilke ve kurumlarıyla birlikte ülkede uygulanması gerektiği vurgulanmaya başlamıştır. Demokrasinin anlamlandırılmaya çalışıldığı ve bu hususta tartışmaların yapıldığı 1945'te, iç ve dış bazı sorunların da etkisiyle iktidar çok partili siyasî hayata geçişi bir kurtuluş reçetesi olarak görmekteydi. Bu süreç muhalefet partilerinin kurulması ile noktalandı ve 1946'da –yargı güvencesinden ve bağımsız görevlilerden yoksun olarak- yapılan seçimlerde Demokrat Parti her şeye rağmen Meclis'e girdi. İktidar partisi kendisine yöneltilen açık bir muhalefetle daha önce hiç karşılaşmamıştı.

Ancak, çok partili siyasî hayata müsaade etmek, sadece diğer partilerden yöneltilecek muhalefete değil, sivil toplumdan gelecek muhalefete de müsaade etmek anlamı taşımaktaydı. Ülkenin siyasî, sivil ve entellektüel muhitlerinde her türden ideolojik tarafın dâhil olduğu tartışma ve tenkitler hız kazanmıştı. Gelişen siyasî muhalefet ve sivil toplum karşısında kendisini tekrar konumlandırmak zarureti duyan CHP bile kısmî bir liberalleşme süreci yaşadı.

Ülkenin her mecrasından yükselen sesler ve DP'nin daha kuruluşuyla birlikte CHP iktidarına alternatif olabileceği yönündeki endişeler, iktidarı bir yol ayrımına sürükledi. Bu tabloya bir de 1946 seçimlerinin şaibeli sonuçlarının eklenmesi, iktidarın halk indindeki meşruluğunun ciddi olarak zedelenmesine neden olmuştu. Tek Parti önderlerinin önünde iki seçenek mevcuttu, ya demokrasiye geçiş konusunda gösterdikleri iradeyi koruyacaklar ya da bir restorasyona karar vererek eski rejimi tesis edeceklerdi. Ancak, özellikle cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün tercihini ilk seçenekten yana kullanması, demokrasiye geçiş sürecinin devamını sağladı. Bu minvalde, dernek ve örgütlenme kanunları yumuşatıldı. İşte HFYC de 1 Ekim 1947'de yaşanan bu gelişme ve açılımların müsait bir ortam yaratmasıyla yani, demokrasiye geçiş sürecinin yarattığı nisbî özgürlük ortamı sayesinde hayat bulmuştur.